

För barnets bästa

– en studie över hur föräldrar till barn
med funktionshinder
upplever det offentliga stödsystemet

I serien RFV ANALYSERAR publicerar Riksförsäkringsverket sammanställningar av resultat av

- utrednings- och utvärderingsarbete

I huvudsak är det frågan om mera omfattande studier av olika försäkringsområden som genomförts på RFV:s initiativ.

Publikationerna i denna serie utarbetas av olika enheter inom Riksförsäkringsverket.

I vissa slag av rapporter i denna serie kan det förekomma uttalanden som pekar på behovet av nya eller ändrade författningsbestämmelser eller rekommendationer på något område. Med anledning av sådana uttalanden tar Riksförsäkringsverket sedan i särskild ordning upp frågan om att ge ut nya eller ändrade författningar och allmänna råd på området. Uttalanden i rapporterna har således ingen självständig ställning som går utöver innehållet i gällande författningar och allmänna råd.

Utgivare: Enheten för handikappfrågor
Upplysningar: Anna Karlsson
Tel: 08- 786 98 91

Skriftserier som ges ut av Riksförsäkringsverket:

RFV Föreskriver (RFFS)	Författningar med bindande föreskrifter
RFV Rekommenderar (RAR)	Allmänna råd om tillämpningen av författningar
RFV Vägledning	Beskrivning av författningsbestämmelser, allmänna råd, förarbeten, rättspraxis, exempel och kommentarer
RFV Analyserar	Resultat av utrednings- och utvärderingsarbete
RFV Anser	Tolkningar av rättsläget, uttalande om verkets åsikt i olika frågor och framställningar till regeringen
RFV Informerar	Redovisning av statistik, upplysningar om regler, rutiner och praxis.
RFV Redovisar	Försäkringsanalyser och rapporter av mer begränsad omfattning.

Beställ hos: Riksförsäkringsverkets Kundtjänst Tfn 08-795 23 55

Fax 08-760 58 95

E-post: order@special.lagerhus.se eller på Internet www.rfv.se

Tryck: Elanders Novum Grafiska 2002. Omslagsbild: Tiofoto

Sammanfattning

Ur ett internationellt perspektiv har Sverige ett omfattande stödsystem för personer med funktionshinder. Samhällets ansvar inbegriper insatser från stat, kommun och landsting. Syftet med denna studie är att beskriva hur föräldrar till barn med funktionshinder upplever det offentliga stödsystemet.

Rapporten bygger på en kvalitativ studie. Den kvalitativa metoden handlar om att beskriva uppfattningar och ta reda på olikheter i uppfattningar. Resultaten är beskrivningar av människors uppfattningar av fenomenen i deras omvärld.

Bakgrunden till studien är ett större projekt, Stödprojektet. Stödprojektet har för avsikt att ta fram ett förslag till ny lagstiftning om det riktade statliga ekonomiska stödet till funktionshindrade. Denna intervjustudie är ett led i kartläggningsdelen i Stödprojektet. Av denna anledning dras inga slutsatser om eventuella behov av förändringar i stödsystemet utifrån denna enskilda studie utan de intervjuades erfarenheter i form av citat får tala för sig själva.

- *”Tänk om man skulle möta någon som skulle säga – jag är ansvarig. En sådan skulle jag vilja tillbringa några dagar med.”*
- *”När diagnosen ställs ska det tändas en lampa – här är det någon som behöver lite hjälp.”*
- *”Barnen är beroende av starka föräldrar som orkar driva frågor.”*
- *”Jag önskar mig en plan för hur jag ska kunna delta i arbetslivet för att få ekonomin att gå ihop och samtidigt orka ta hand om min dotter.”*

Riksförsäkringsverket vill tacka de familjer som ställt upp för intervju och låtit oss ta del av deras uppfattningar. Det har ökat våra kunskaper om situationen för familjer med funktionshindrade barn och kan i framtiden vara en av grundstenarna för att möjliggöra anpassningar av stödsystemen.

Innehållsförteckning

Inledning	7
Föräldrarnas upplevelser i relation till FN:s konvention om barns rättigheter och FN:s standardregler för delaktighet och jämlikhet för personer med funktionsnedsättning	8
<i>"När diagnosen ställs ska det tändas en lampa – här är det någon som behöver lite hjälp"</i>	8
Upplevelser av samhällets stödsystem	11
Det offentliga stödet	11
<i>"Tänk om man skulle möta någon som skulle säga – jag är ansvarig. En sådan skulle jag vilja tillbringa några dagar med"</i>	11
– Kommun, Landsting och Försäkringskassa	12
Handläggares bemötande	12
Tillämpning av regelverket	13
Myndigheters service	14
Information om stödinsatser	14
– Skola	15
Skolans uppgifter och mål	15
Delaktighet i skolan	16
Rättigheter och jämlikhet	17
<i>"Barnen är beroende av starka föräldrar som orkar driva frågor"</i>	17
Systemets krav på sökanden	18
Föräldrarnas insatser för barnets rättigheter	18
Barnfamiljernas villkor	19
<i>"Jag önskar mig en plan för hur jag ska kunna delta i arbetslivet för att få ekonomin att gå ihop och samtidigt orka ta hand om min dotter"</i>	19
Ekonomiska förhållanden – möjligheter att delta i arbetslivet	20
Sociala förhållanden – livsvillkor	21
Möjlighet till avlastning	22
Avslutande reflektioner	24

<i>Bilaga 1</i>	25
Datainsamling	25
Databearbetning	25
 <i>Bilaga 2</i>	 27
Insatser för barn med funktionshinder	27
Socialförsäkringens stödformer	27
Vårdbidrag	27
Assistansersättning	28
Bilstöd	28
Kommunen och landstingets ansvar	28
 <i>Referenser</i>	 31

Inledning

Syftet med studien är att beskriva hur föräldrar till barn med funktionshinder upplever samhällets stödsystem. Under sommaren 2002 intervjuades 9 familjer med barn i åldrarna mellan 2 och 13 år. Barnen har olika typer av funktionshinder och är både pojkar och flickor. Studier där funktionshindrade själva kommer till tals är en nödvändighet för att kunna utvärdera de offentliga stödet. Det måste ses som en förutsättning för att kunna utveckla stödsystemen i enighet med de handikappolitiska målen. Ur ett samhällsperspektiv är det intressant att se vilka förändringar som är önskvärda, detta för att kunna anpassa stöden till en viss tid eller efter nya förutsättningar som familjemönster eller till olika perioder i den funktionshindrades liv.

Rapporten är indelad i fyra delar. Till att börja med presenteras en slutsats utifrån resultaten. I följande kapitel redovisas resultaten. Resultaten är indelade i tre delar, det offentliga stödet, rättigheter och jämlikhet och barnfamiljernas villkor. Under varje indelning presenteras underrubriker med tillhörande citat. Datasamling och insatser för barn med funktionshinder beskrivs i bilaga 1 respektive 2.

Som en del i en nationell strategi ska alla statliga utredningar som berör barn och unga beakta FN:s konvention om barns rättigheter.

Konventionen bygger på fyra viktiga principer:

- Inget barn ska diskrimineras av orsaker som till exempel härkomst, kön, religion och funktionshinder.
- Barnets bästa ska komma i främsta rummet vid allt beslutsfattande och alla åtgärder som berör barn.
- Varje barn har rätt till liv och utveckling. Det gäller såväl dess fysiska som psykiska, sociala, andliga och moraliska utveckling.
- Varje barn ska få framföra sina åsikter och få dem respekterade.

FN:s standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet kommer också att beaktas i studien.

Standardreglerna är till för att säkerställa att personer med funktionshinder som medborgare har samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare i samhället. Tanken är att varje land ska ta ansvar för att reglerna tilläm-

pas och arbeta för principerna om full delaktighet och jämlikhet. Fyra regler är av direkt intresse för studiens resultat.

- Regel 1 om ökad medvetenhet, framgår att staterna aktivt ska öka medvetenheten om människor med funktionshinder, om deras rättigheter, behov, möjligheter och om vad de kan bidra med.
- Regel 5 om tillgänglighet, framgår att oavsett hur stora eller vilka funktionshinder människor har ska staten införa handlingsprogram som gör den fysiska miljön tillgänglig för dem och se till att de får tillgång till information och möjligheter till kommunikation.
- Regel 6 om utbildning, framgår att staterna ska erkänna principen om lika möjligheter till utbildning på grundskole-, gymnasie- och högskolenivå för barn, ungdomar och vuxna med funktionshinder. Utbildningen bör vara integrerad med ordinarie utbildning.
- Regel 8 om ekonomisk och social trygghet, framgår att staterna ansvarar för att människor med funktionshinder har social trygghet och tillräckliga inkomster.

Riksförsäkringsverket har tidigare studerat hur vuxna personer med funktionshinder upplever det samlade stödet från samhället (RFV Analyserar 2002:1) och vill med denna rapport komplettera bilden med ett barn- och familjeperspektiv.

Föräldrarnas upplevelser i relation till FN:s konvention om barns rättigheter och FN:s standardregler för delaktighet och jämlikhet för personer med funktionsnedsättning

”När diagnosen ställs ska det tändas en lampa – här är det någon som behöver lite hjälp”

De intervjuade föräldrarna upplever att den som behöver hjälp av samhället på grund av sitt funktionshinder ofta förutsätts ta egna initiativ. *”Det är orättvist att de funktionshindrade barnen måste ha en frisk och aktiv person omkring sig för att få det som krävs.”* Föräldrarna upplever att barnets bästa inte beaktas vid alla beslut. För att nå barnkonventionens mål ska barnets bästa alltid komma i första rummet.

Av FN:s standardregel 1 (punkterna 1, 7 och 8) framgår att de ansvariga myndigheterna ska informera om tillgängliga tjänster och program. Informationen ska vara tillgänglig för alla. Vidare framgår att staten bör ta initiativ till och stödja handlingsprogram som syftar till att öka medvetenheten hos människor med funktionsnedsättning om vilka rättigheter och möjligheter de har. Av regel 5 (punkten 5) framgår vidare att människor med funktionshinder och deras familjer och företrädare bör på alla stadier få full information om diagnoser, rättigheter, tillgänglig service och handlingsprogram. Av de intervjuades upplevelser framgår att reglerna inte alltid tillämpas. Information om funktionshinder och en ökad kunskap hos både handläggare och allmänhet är något som lyfts fram som betydelsefullt för familjerna, inte minst för att den allmänna acceptansen för olikheter ska öka i samhället. En av de intervjuade papporna menar att *”det borde finnas lättillgänglig information, där du sedan själv kan ta ställning till vad du tror att du kan få. Då hade man haft en överblick från början och inte behövt krasa lite här och lite där för att ta reda på sina rättigheter”*.

Föräldrarna saknar en helhetssyn på de offentliga stödinsatserna och den funktionshindrades familjesituation. En av de intervjuade mammorna menar *”jag önskar mig en plan för hur jag ska kunna delta i arbetslivet för att få ekonomin att gå ihop och samtidigt orka ta hand om min dotter”*.

Ensamstående föräldrar har det givetvis ekonomiskt svårt, men ensamstående med barn med funktionshinder har ytterligare svårigheter. Merkostnader till följd av barnets funktionshinder, minskar de ekonomiska resurserna och att inte få avlastning innebär påfrestningar på hälsan (SOU 2001:56). Av FN:s standardregel 8, (punkt 2), framgår att sociala trygghetssystem, socialförsäkring eller annan välfärd inte får utesluta eller diskriminera människor med funktionsnedsättning.

De intervjuade familjerna ger uttryck för problem i deras sociala situation. Det tar sig uttryck i bland annat minskade möjligheter till arbete och perioder av sjukskrivning. Familjerna är i behov av avlastning men menar att de kan komma att få vänta flera år på hjälpen. Här är problemet att kommunerna inte kan erbjuda avlastning på grund av att det inte finns assistenter. Några av orsakerna kan enligt Socialstyrelsen vara att det är få personer som är intresserade av dessa arbeten. Det kan i sin tur bero på låga löner, att det är ett lågstatusyrke och att de är ett relativt okänt arbete. Ett annat problem är att rekrytera personer med rätt kompetens eftersom personer med funktionshinder har behov av varierande slag (Socialstyrelsen, 2002).

Några av de intervjuade föräldrarna upplever att skolan har svårt att ge deras barn likvärdiga förutsättningar när ekonomin är tigt. *”Rektorn gör en be-*

dömning av hur stort behovet är som vårt barn har. Sedan skickar rektorn in en ansökan till kommunen och sedan svarar kommunen tillbaka med en klumpsumma pengar. Det är självfallet kommunens budget som styr och inte barnets behov.” Föräldrarna menar vidare att skolan inte har möjlighet att ge barnen det assistentstöd de behöver. En pappa menar ” kommunen drog ner halva budgeten, vi skulle inte ha några möjligheter att få hjälp nästa år, det fanns andra barn som behövde mer hjälp och som förstörde för andra. Vi var tvungna att byta skola”. Av FN:s standardregel nummer 6 om utbildning, framgår att staterna ska erkänna principen om lika möjligheter till utbildning på grundskole-, gymnasie- och högskolenivå för barn, ungdomar och vuxna med funktionshinder. Utbildningen bör vara integrerad med ordinarie utbildning.

Upplevelser av samhällets stödsystem

Familjernas synpunkter kan delas in i tre delar. Delarna är:

- **det offentliga stödet**, här redovisas upplevelser av handläggarnas bemötande, upplevelser av regelverkets tillämpning och information om stödinsatserna.
- **rättigheter och jämlikhet**, här redovisas föräldrarnas upplevelser om systemets krav på dem.
- **barnfamiljernas villkor**, här redovisas barnfamiljernas upplevda villkor, både ekonomiska och sociala.

Under varje del redovisas citat för att belysa familjernas olika uppfattningar.

Det offentliga stödet

”Tänk om man skulle möta någon som skulle säga – jag är ansvarig. En sådan skulle jag vilja tillbringa några dagar med”

Trygghetssystem är sårbara i ekonomiskt svåra situationer. Försämringar i trygghetssystemen får verkningar i befolkningen. Det innebär att när det går lite sämre för Sverige sätts diskussioner om utsatta grupper och deras möjligheter till sina rättigheter mer i fokus. Föräldrarna beskriver situationer där de nekas stöd för att det inte finns ekonomiska resurser. I slutändan kan det handla om rättssäkerhet, det vill säga den enskildes krav på opartiskhet, omsorgsfull handläggning och en enhetlig bedömning av ärenden.

De säger först nej. Det är väl en kombination av att man vill skjuta upp så mycket kostnader som möjligt på framtiden – har vi pengar kvar så kan vi bevilja nu.

Ansöker man i slutet på året kan man lika gärna vänta till nästa år, då får man bara nej – för det finns inga pengar. Det förstod vi senare.

Först skulle jag inte få något vårdbidrag alls, sedan överklagade jag och fick halvt. Då träffade jag en annan som hade mer än jag och då tänkte jag – vad sjutton och ansökte igen. Så nu har jag fullt. Då undrar man, vill de spara på pengarna eller, för jag hade ju rätt till fullt från början?

– Kommun, Landsting och Försäkringskassa

Handläggares bemötande

För personer som är beroende av det offentliga stödet kan brister i bemötandet påverka tilliten till samhället (Sjöberg, 2002). I möttesituationer med handläggare upplever flera av föräldrarna både otrygghet och obehag. Föräldrarna upplever att det handlar om kunskapsbrister och i vissa fall om ovillighet hos handläggare. Många gånger är det kopplat till ekonomiska resurser där den enskilde får lida för att ekonomin är stram.

De säger att det inte kommer på tal – att han inte platsar inom lagen för 20 timmar. Jag höll på att gå i väggen. I dag har vi 2 900 timmar på ett halvår.

2 900 timmar – det blir så prestigeartat allt ihop.

Jag sa att du kan ju inte neka mig att skicka in en ny ansökan. Nej, det kan jag inte sa hon, men du vet ju vad jag tycker.

Jag ringde och frågade om man kunde söka vårdbidrag för sitt barn, ja sa tjänstemannen – hur har du hört talas om det? Det kändes som om det var en väl bevarad hemlighet.

Jag hade ont i magen när jag skulle gå till Försäkringskassan. Man får nästan sitta och titta – snälla du låt mig få en timme till.

När vi fick assistans sa handläggaren på kassan att vi inte hade rätt att få vårdbidrag längre. Det blir antingen eller. Vi fick en ny handläggare och hon sa, du har väl vårdbidrag – det har jag väl inte rätt till säger jag – jo självklart har du det sa hon.

Jag trodde inte att jag skulle få vårdbidrag över huvudtaget – vissa har sagt att man inte får det, det beror på vem som sitter där.

Man får bara ha två elrullstolar svara de, ja ha – var står det sa jag?

Vi fick en tredje rullstol. Det innebär att den bestämmelsen som hon hävdade från början inte finns egentligen.

När det gäller Försäkringskassan har jag haft ont i magen innan jag ska träffa dem. Man blir ifrågasatt för varje liten sak man säger.

Försäkringskassan är en historia för sig... Jag är rädd för att ta en telefon och prata med dem. Man känner att man är pytteliten och att man har en massiv mur av moistånd och att man måste försöka bryta ner det.

Några av de intervjuade föräldrarna har positiva upplevelser av bemötandet med handläggare. Förståelse och engagemang har inneburit att mötet upplevs som positivt.

När jag väl sätter mig ner och berättar hur vi har det tycker jag att vi har blivit bra bemötta överallt.

Vi är väldigt nöjda med Försäkringskassan. De har beviljat två år i taget åt oss. Jag har fått uppfattningen att det är ovanligt länge.

Jag är väldigt nöjd med allt stöd som jag fått från kommunen, de har varit helt underbara i alla år.

Bemötandet hos dem som vi träffat har varit väldigt bra. Just det här med vårdbidraget, att de kom hem hit, satt här och gick igenom hur mycket det var man gjorde.

Alla har varit bra. Det är snarare så att de bara inte riktigt verkar ha kapacitet på Försäkringskassan.

LSS handläggaren har sett till hennes behov och inte kommunens budget – det är helt fantastiskt.

Tillämpning av regelverket

Alla barn i Sverige har samma rättigheter. Trots detta finns det stora skillnader beroende var barnen är bosatta. Ärenden med likartade förutsättningar ska bedömas på likartat sätt, men tolkningsmöjligheter och oklara regler skapar problem. Inte bara den kommunala verksamheten skiftar utan även vad landstinget erbjuder och hur Försäkringskassan beslutar. Detta kan leda till att alla barn inte ges rätt till de goda uppväxtvillkor som de har rätt till (Barnombudsmannen, 2002). Föräldrarna upplever att det är beroende på var familjen är bosatt om barnet eller familjen anses vara berättigade till stöd eller inte.

Vi har hamnat i rätt kommun för skillnaderna i detta land är otroliga. Man tänker – vi är i Täby och de i Hallunda – är det någon skillnad då?

När man hjälper andra familjer inser man hur olika det är i olika kommuner, landsting eller försäkringskassor.

Det kan inte finnas något regelverk som styr, det är skillnader.

Det borde finnas en ombudsman för de här barnen som ser till att de får det som de har rätt till oavsett var du bor.

Det borde finnas en barnombudsman i varje kommun som opolitiskt för alla barns talan, kanske en diskrimineringsombudsman också.

Koncentrera handläggningen till en kassa när det gäller udda diagnoser, i dag är det sådana skillnader beroende på var man bor, om de kan något där eller inte.

Allt skulle vara statligt för då skulle man undvika att det är upp till vilken kommun man bor i vilken hjälp man får.

Myndigheters service

Svårigheterna med att komma i kontakt med handläggare beskrivs som ett relativt stort problem därför att det tar tid. Den enskilde har svårt att få de upplysningar som hon eller han behöver och enligt förvaltningslagen har rätt till (prop.1985/86:80 ny förvaltningslag). Föräldrarna upplever att de begränsade kontaktmöjligheterna gör att det är svårt att arbeta heltid.

Det är ungefär samma som att ringa taxi på nyårsafton. Man behöver nästan vara hemma och ta en telefondag bara för att kunna ringa de nödvändigaste telefonsamtalen.

Att hålla på att jaga folk så där tar en enorm massa tid. Jag gick ner till halvtid. Man vill inte direkt sitta på jobbet och prata om sådana här privata angelägenheter.

Passa telefontider är ett rent helsike när man har ett jobb att sköta. Och jag har ingen lust att sitta hemma en hel dag för att försöka få tag på någon på telefon.

Det är mycket jagande i telefon och till slut undrar man om det finns någon där överhuvudtaget. Jag kanske har ringt 20–30 gånger under den här tiden och inte lyckats komma i kontakt med dem.

Information om stödinsatser

Att inte veta kan resultera i att inte kunna ta tillvara sina egna eller sina barns rättigheter. Många gånger har föräldrarna till barn med funktionshinder saknat vägledning och information om de offentliga stöden. Alla ska kunna delta i samhället, vilket förutsätter att alla har möjlighet att skaffa sig information. De intervjuade föräldrarna upplever sig utlämnade att ensamma söka information och ta reda på sina rättigheter.

Det är nästan ett heltidsjobb att hålla reda på allt.

Man förvånas ständigt – varför har de ingen mall som vi föräldrar kan få, vi får ju ändå reda på vad som finns. Jag tror inte att det finns några människor som just föräldrar till handikappade barn som är så bra på att gräva fram information.

Det finns olika stödfunktioner – men det har jag förstått först nu. Att vi överhuvudtaget kunde få någon ersättning för det jobbet vi lade ner innan ...det visste vi inte om.

Som förälder är man i behov av handfasta tips – så här funkar det i stället för att någon sätter sig och frågar – hur är det nu?

Man har inte redovisat vad det finns för stöd utan i stället frågat oss om vi behöver tröst.

Vi informerar varandra och blir experter på våra barn, deras diagnoser och vilka stöd- och vårdinsatser som finns.

Det är skrattretade hur vi fick informationen – det var ryktesvägen. Du vet inte om att de finns eftersom du inte vet vad de gör.

Det dröjde faktiskt ända tills för två år sedan innan jag visste att man kunde få vårdbidrag för sitt barn, det hörde jag av en händelse från ett bostadsföretag.

Jag känner att de inte engagerar sig för det är mycket information jag borde fått av dem. Mycket känns som om jag får reda på för sent. Då undrar man – varför får inte jag någon information i tid.

Det var andra föräldrar som talade om att det fanns vårdbidrag. Jag frågade neurologen och då tror jag att han kanske inte heller förstod att jag visste så lite, men vi hade ju bott i ett annat land.

Det är svårt som förälder, man vet inte vart man ska vända sig. Ingenting går automatiskt. Jag efterlyser den samordnade hjälpen.

– Skola

Skolans uppgifter och mål

Den politiska målsättningen för skolan är att den ska vara en skola för alla. Utbildningen ska ge eleverna kunskaper och färdigheter samt i samarbete med hemmen främja elevernas harmoniska utveckling till ansvars-kännande människor och samhällsmedlemmar. I utbildningen ska hänsyn tas till elever i behov av särskilt stöd (Skollagen 1 kap. Allmänna föreskrifter 2 §). Flera av familjerna upplever att skolan inte kan erbjuda barnet särskilt stöd. Föräldrar-

na påpekar dock att en diagnos kan ge större möjlighet att få stöd i skolan. Skolans val får till följd att barnen prioriteras, barn med diagnos går före barn utan diagnos trots att alla kanske har likartat behov av särskilt stöd.

Jag fick slåss för den platsen fast jag hade en diagnos. Utan den här diagnosen hade jag inte ens fått in honom i en liten grupp av barn.

Vår kommun har gjort en prioriteringslista till rektorerna. Det innebär att alla barn inte är riktigt lika mycket värda. Om man inte har någon diagnos så kommer man inte på prioriteringslistan.

Vissa barn, som han, står högst på prioriteringslistan. Att de bara har en lista förväntar mig – får man det?

Skolan sa att de inte klarade av att hantera hans problem, det finns så många andra barn som behövde hjälp. Då måste man ju flytta till en skola som säger att vi är beredda att ställa upp på hans behov.

Platserna i smågrupper i grundskolan är det strid på kniven om, det är nästintill en omöjlighet att få in sitt barn i en sådan.

Det fanns ingen plats – inte förrän jag verkligen ställde dem mot väggen.

Vi fick ingen hjälp, man vägrade att använda termen bidrag till barn med behov av särskilt stöd, utan det var verksamhetsstöd. Då kommer de ju runt hela problemet.

Delaktighet i skolan

I skolan råder fortfarande synsättet att funktionshindrade elever är »bärare av problemen« (Skolverket, 1999). De intervjuade föräldrarna upplever att skolan inte är i stånd att erbjuda likvärdig utbildning till alla elever. När barnet är i skolåldern upplever föräldrarna att det blir svårare att få det stöd man anser sig ha rätt till. Föräldrarna menar vidare att utanförskapet på så sätt kan bli större med barnets ökade ålder.

De här barnen står lågt i kurs, de kostar och de är krävande.

De här barnen står inte högt i kurs i skolsystemet. De är väldigt väl omhändertagna fram till 6 års ålder, sedan går det rakt utför.

Sedan när man går över den magiska gränsen på 7 år och börjar skolan då havererar allt. Då märker man att det inte finns något att få.

Det är självfallet kommunens budget som styr och inte barnens behov, det finns ingen anledning till att de gör på det här sättet annars.

Han får 60 000 kr per termin från kommunen till en assistent i skolan, det är inte så lätt att få personal som jobbar för den pengan. Jag vet inte ens om det är minimilön i Sverige.

Assistenterna är ett lättflyktigt släkte, för det första sägs de ju upp i praktiken varje termin, och för det andra så får de ju knappt betalt för det de gör.

Han är inne på sin sjätte assistent sedan dagis. Det är värre sedan de beviljar assistenter på terminsbasis istället för årsbasis som det var förut.

Det finns ingen lag som reglerar hur stort bidraget ska vara... Om man räknar på vad det blir för lön plus sociala avgifter så ser man att det inte går att anställa någon för det. Vad är en timme värd – här måste man ta ett centralt beslut, det kommer inte gå att anställa någon assistent.

Rektorn kan anställa en assistent, det är vad pengarna räcker till, vem får ta del av den? Det kostar på verksamheten och verksamheten är redan tight, det är klart att assistenten måste göra fler saker än att bara vara med Lotta.

Eftersom assistenten inte längre är ett stöd för barnen utan ett verksamhetsstöd, som det heter, så händer det att han inte har någon assistent vissa dagar. Då är assistenten på utflykt med de äldre barnen.

Det är verksamhetsstöd fast det ska vara till barn med speciella behov. Man fyller upp personalbristen med assistenter.

Rättigheter och jämlikhet

”Barnen är beroende av starka föräldrar som orkar driva frågor”.

Det rättighetsperspektiv som genomsyrar samhället har fokus i dagens politik om individualitet och inflytande, vilket förutsätter starka och aktiva individer som kan föra sin talan och har förmåga att tillvarata sina egna intressen. Samtliga intervjuade föräldrar talar om vikten av att orka strida för sin sak och om följderna att bli utan stöd om man inte orkar.

Tänk på alla barn som har föräldrar som inte klarar det, det är både tråkigt och tragiskt att det ska behöva vara så.

Det är orättvist att de funktionshindrade barnen måste ha en frisk och aktiv person omkring sig för att få det som krävs.

Vi föräldrar måste veta vad vi kan göra om det inte blir som vi vill. Jag ger mig inte, jag går vidare med det. Men alla orkar inte.

Jag måste ofta agera försvarsadvokat och vara mycket väl förberedd för att ta alla diskussioner – tröttsamt men jag måste.

Systemets krav på sökanden

Upplevelser av att systemet tjänar dem som vet att ta för sig återkommer undantagslöst i samtliga intervjuer. Föräldrarna upplever att ansökningar fordrar att de är väl förtrogna med systemet, att de kan uttrycka sig väl i ansökan och att de kan lägga fram sina, alternativt barnets, skäl.

När det gäller myndigheter handlar det om välformulering.

Det brukar inte vara något problem om man pratar med rätt personer, de vet att man är tvungen att ha vissa saker. Jag kan ta mina yrkeserfarenheter till hjälp när jag har kontakter med myndigheter, men jag funderar ofta på dem som inte har den förmågan – det måste vara svårt.

Det beror mycket på hur välformulerad man är för att man ska få vårdbidrag.

Av alla de vi känner handlar det inte om hur svårt handikappet är för att få fullt vårdbidrag, utan det handlar om att lära känna systemet och hur välformulerad man är. När man trycker på lite knappar och lyfter på lite stenar så har vi sett att det ömmar.

Föräldrarnas insatser för barnets rättigheter

De intervjuade familjerna återkommer ofta till att det krävs ihärdigt bemödande för att kunna tillvarata barnets rättigheter. Många av föräldrarna beskriver just att möjligheten att få stöd bestäms av din förmåga och vilja att strida för din sak och att det kräver ett enormt engagemang och mycket tålamod.

Det är många krig man har genomfört.

På något vis kände vi att här var det att kavla upp ärmarna och ta reda på vilka rättigheter han har och hur vi kunde få ta del av dem.

Jag fick själv sammankalla en konferens, som skolan borde ha gjort för flera år sedan.

Det var redan från början man insåg att ska man få något så måste man kämpa för det. Det finns alltid stopp.

Jag fick träningscykeln genom en utpressning, det kan man kalla det egentligen.

Då fick jag hota mig till undersökningen. Jag gick helt enkelt in och satte mig på en stol och sa att jag går inte härifrån förrän du gör det här.

Vi bråkar för vår del, sedan finns det inte så mycket mer ork för att ändra på systemet, men det är ju egentligen det vi måste orka.

Vi blir luttrade och vi strider mycket. Det är jättetråkigt och man träffar många väldigt otrevliga människor. Jag önskar ett slut på det här.

Det är fortfarande så att jag måste göra allt själv. Man får kämpa för varje minut. Det är ingenting som kommer per automatik.

Jag har fajtats så pass mycket för att komma dit vi är idag – nu har jag i alla fall huvudet över vattnet. Jag har drivit allt, men det är ju bara för att jag har tröttnat på att vänta.

Antingen blir man en stor fighter som slåss och kräver eller så går familjen under.

Barnfamiljernas villkor

”Jag önskar mig en plan för hur jag ska kunna delta i arbetslivet för att få ekonomin att gå ihop och samtidigt orka ta hand om min dotter”

I ett hårdare klimat både på arbetsmarknaden och i samhället och med dess stödsystem är det vissa grupper som blir mer utsatta än andra (Sjöberg, 2002). Familjer med barn med funktionshinder har inte lägre inkomster än andra barnfamiljer, men funktionshindret gör att de har merkostnader för att uppnå likvärdig levnadsnivå. Det gör i sin tur att de oftare än andra barnfamiljer har ekonomiska svårigheter. Med kontantmarginal avses att under en given tidsperiod kunna skaffa fram en viss summa pengar. Kontantmarginalen är i dagsläget fjortontusen kronor på en vecka. Nästan dubbelt så många familjer med barn med funktionshinder saknar kontantmarginal jämfört med övriga barnfamiljer (SOU 2001:56). De intervjuade föräldrarna upplever, i likhet med det, svårigheter med att få pengarna att räcka.

En månad kunde jag inte betala några räkningar.

Rent ekonomiskt fungerar det inte alls. Här finns det inget stöd för mig som ensamförälder, jag måste arbeta för att få ekonomin att gå ihop.

Han betalar inte fullt underhåll. Om Försäkringskassan ska betala till mig och kräva av honom är handläggningstiden tre månader – det har jag inte råd med. Jag får acceptera det för att överhuvudtaget få pengar. Jag kan inte avstå från dem för att få mer.

Ekonomiskt sett har det gått åt skogen. Vi har inte haft några pengar sedan september förra året, ett halvt vårdbidrag kan man inte leva på.

Jag har bostadsbidrag, så vårdbidraget fick följder. Det läggs ovanpå min inkomst. Jag visste inte att det fungerade så här så nu är jag återbetalnings-skyldig med 6 000 kr.

Ekonomiska förhållanden – möjligheter att delta i arbetslivet

Möjligheten till deltagande på arbetsmarknaden för båda föräldrarna, eller för ensamförälder, är liten om du har ett barn med funktionshinder. Många tvingas avstå från arbete. Att inte ha möjlighet att yrkesarbeta kan påverka självkänslan hos den förälder som stannar hemma och det påverkar också familjens ekonomi, vårdbidrag till trots. Inte bara föräldrarna lider av detta utan även barnens hälsa påverkas av de sociala och ekonomiska förhållanden som föräldrarna lever under (Barnrapporten, 1998). Nedan presenteras några av de intervjuade mammornas syn på sin möjlighet att arbeta.

Många undrar över varför jag jobbar så lite, men hellre det än att hålla på och tjafsa med arbetsgivaren – det blir ytterligare en konflikt.

Jag jobbar en veckas arbetstid på ett och ett halvt dygn, 36 timmar i sträck som assistent åt en annan pojke. Då får jag i alla fall lite extra inkomster.

Jag var tvungen att sluta, jag kunde inte ha så mycket ansvar på jobbet när det var så mycket hemma. Sedan har situationen blivit värre, jag kommer aldrig att kunna jobba. Jag märker att så fort jag jobbar mer så blir det stressigt.

Nu har vår situation äntligen förändrat sig så tillvida att han kan gå i skolan och på fritids så att jag kan jobba.

Min fru vill ha någon typ av karriär hon också, så vi startade eget. Det var enda sättet.

Min arbetsgivare har verkligen ställt upp, de gav mig tjänstledigt.

Det hade varit jättejobbigt om jag hade varit tvungen att säga upp mig. Det är skönt att veta att jag fortfarande finns någonstans – något som är mitt.

Vårdbidraget är avsett att vara ett ekonomiskt stöd som ska underlätta för föräldrar med funktionshinder eller sjuka barn. Många av föräldrarna beskriver vårdbidraget som en förutsättning för deras privata ekonomi.

Vårdbidraget är en skön trygghet som förälder. Det går ju inte att arbeta fullt ut.

Vårdbidraget var en nödvändighet för att få det att gå runt. Det känns tryggt att inte behöva oroa sig för ekonomin i en redan ansträngande situation.

Vårdbidraget betyder att vi klarar ekonomin eftersom det inte går att arbeta fullt för oss båda.

Sociala förhållanden – livsvillkor

Även om både mamma och pappa finns, uttrycker mamman att det är med henne som kontakterna förs, det är hon som tar det största ansvaret och det är sällan hon har möjlighet att vara ensam. Vanligast är att mamman avstår från förvärvsarbete om båda föräldrarna inte förmår att arbeta. Orsaken är i de flesta fall att hennes inkomst är lägre och därför lättare att undvara. Flera av de intervjuade mammorna har varit eller är sjukskrivna under längre och kortare perioder. Mammor till barn med funktionshinder har också betydligt sämre hälsa än andra barnföräldrar (SOU 2001:56).

Man kan ju inte säga att nu måste jag gå iväg och äta... det är ju ingen annan som erbjuder sig.

Det hade varit skönt om man kunde gå ut en kväll med gott samvete och veta att hans behov blir tillgodosedda. Jag kan aldrig lämna honom ensam, gå ut och äta eller gå på bio.

Periodvis är det väldigt påfrestande att ha assistenter hemma, du kan inte slänga av dig skorna, ha fötterna på bordet eller gå i morgonrock eller trosor som man kan göra hemma annars.

Jag var bara min sons bihang. Jag hade inte ens något namn. Jag var bara mamma – jag existerade inte i någon form.

Föräldragrupp – det tror jag vore rätt bra. Jag kan behöva känna att jag inte är ensam i hela världen.

Man är väldigt ensam. Det kan vara rätt skönt i bland att få vara hemma, men i längden blir det så att man känner att man är instängd i sitt eget hem.

När man befinner sig i en sådan här situation blir man väldigt isolerad själv. Jag har inget umgänge kvar.

Många av de intervjuade mammorna beskriver påfrestningar som lett till sjukskrivning. Vad som beskrivs vara orsaken är ständig uppmärksamhet över barnet, utebliven avlastning och att samtidigt förväntas delta på arbetsmarknaden.

Det växer till en boll som börjar rulla. Jag jobbade heltid, till slut går man in i väggen – det är så oerhört tungt.

Jobbet är förståande ett tag, men sedan funkade det inte. Det första året var jag sjukskriven. Det fanns ingen annan utväg.

Det blev så att jag kunde inte – jag har lyckats trixa och dona ända tills för två år sedan – en vacker dag brakade allt ihop. Att leva ensam innebär dubbla ansvaret och dubbla insatser, jag blev sjukskriven och har varit det i två år nu.

För att jag skulle orka med det här livet var jag tvungen att intala mig själv att det här är mitt normala liv och det här grejar jag. Jag arbetade 80 procent tills för ett år sedan, då blev jag akut sjukskriven för utmattnings.

Jag kände att det här gäller livet. Det blev så mycket och jag kände att jag klarar inte mer. Jag gick i väggen, vägde 45 kilo och jag hade inte sovit en ordentlig natt på ett halvår. Tillslut fungerade det inte längre och jag blev sjukskriven.

Många av familjerna har fler än ett barn. Här beskriver föräldrarna hur svårt det är att hinna med det funktionshindrade barnets syskon.

Lillasyster har kommit efter med allt det där som jag vill men inte hinner lära henne.

Den största killen han behöver nog mer tid med oss föräldrar och den minsta också ...det är väldigt svårt att få tiden att räcka till.

Vi har en kväll i veckan när han kan vara på sjukhuset som avlastning, då är det storebrors kväll.

Vi har ju en yngre dotter som kommer i bakvattnet.

Möjlighet till avlastning

En hälsofrämjande insats för barn med funktionshinder är att föräldrarna får stöd ifrån samhället. Ett funktionshindrat barn innebär ofta merarbete för föräldrarna och framför allt för mamman. Att då ständigt behöva vänta på åtgärder betyder att många möjligheter förblir stängda och det skapar också osäkerhet inför framtiden, både för det funktionshindrade barnet och för dess familj. En typ av stöd är avlastning. Familjerna upplever att möjligheterna till

avlastning är små. Orsakerna är flera till att hjälpen uteblir, men ett av skälen kan vara att det är rekryteringsproblem för insatsen kontaktperson, assistans och korttidsvistelse i korttidsfamilj (Socialstyrelsen, 2002).

Jag har försökt få avlastning på helgerna, men det har inte fungerat så bra. Det kom en tjej två gånger, sedan ringde hon och ville inte.

Det är lång kö till korttidshem. Det är svårt att få, jag har hört att det kan vara bättre i andra stadsdelar. Det kan bli flera år man får vänta på olika – både på avlösning, korttidshem och allt.

Jag har ställt honom i kö till ett ställe där han kan få komma ut på helger, men det kan ta ett år, hoppas inte papperen kommer bort bara.

På sjukhuset måste man vara med hela tiden för det finns ingen personal som kan ta hand om barnet helt och hållet.

Problemet är att det inte finns någon som kan avlösa, inte ens några timmar, det skulle vara skönt att få vara för sig själv.

Avlastning skulle göra att man känner att det går att leva på det här sättet, även om det inte var det man drömde om.

Jag skulle vilja att mitt hem såg helt normalt ut och att jag kunde göra saker som andra mammor, men det vågar jag inte ens drömma om, det finns ingen hjälp.

Många har passerat revy hemma hos oss...Det är en tung process för alla att hela tiden jobba upp nya relationer till assistenterna.

De kräver att jag ska vara på sjukhuset, det finns ingen annan som kan ta hand om honom – jag gör allt utom att operera.

Jag kunde inte få avlastning. Han är 13 år, det sista hon kunde komma på var någon dispens för att han skulle få vara på ett kommunalt dagis – men det går ju inte, det skulle sänka hans självförtroende.

Avslutande reflektioner

För att nå barnkonventionens mål om barnets bästa i första rummet måste barnperspektivet prioriteras. Att anlägga ett barnperspektiv och arbeta utifrån FN:s konvention om barns rättigheter samt för att säkerställa FN:s standardregler om delaktighet och jämlikhet måste arbetet ske ur ett helhetsperspektiv. En del av det fortsatta arbetet kan vara att göra konsekvensanalyser vid beslut och att analysera hur socialförsäkringsförmånerna påverkar bland annat familjer med barn med funktionshinder. Studien kommer tillsammans med andra kartläggningar och rapporter bidra till kunskaper om hur administrationen om de offentliga stöden kan påverkas.

Bilaga 1

Datainsamling

Den kvalitativa undersökningen handlar om att beskriva uppfattningar och ta reda på olikheter i uppfattningar. Resultaten är beskrivningar av människors uppfattningar av fenomen i deras omvärld. Utgångspunkten är intervjuer där strävan är att beskriva skilda sätt att föreställa sig något. Undersökningsgruppen är vald för att få en stor spridning som möjligt i uppfattningar om fenomenet. En stor åldersspridning på barnen ger möjlighet att belysa eventuella upplevda skillnader i systemet samt att familjer med barn i skolåldern kan ha ytterliggare upplevelser av stödsystemen än andra.

Familjer kontaktades av barnklinikkuratorer eller kuratorer på habiliteringscenter för barn och ungdom. Syftet var att kontakten skulle ske med en oberoende part så att de familjer som tillfrågades skulle känna att de hade möjlighet att inte delta. Genom att vända sig till både barnklinikkuratorer samt till habiliteringscentra fick vi en större spridning av barnen med funktionshinder. Kuratorerna kontaktade familjer som förväntades ha olika erfarenheter och kunde vara intresserade av att delta i en intervju. Efter en första kontakt med kuratorerna återkom några familjer direkt till mig och andra gick vi kuratorn som lät meddela att de var intresserade av att delta. Under sommaren 2002 intervjuades 9 familjer där barnen var mellan 2 och 13 år gamla. Intervjuerna genomfördes både hemma hos familjer, på Riksförsäkringsverket och på andra platser som de intervjuade familjerna bestämde. Intervjuerna genomfördes med en intervjuguide med i förväg bestämda frågor som ger öppna svar. Intervjuerna bandades.

Databearbetning

De skriftliga utsagorna tolkades och uppfattningarna kategoriserades med hänsyn till deras innebörd. Analysen resulterade i tre indelningar med totalt elva kategorier. Resultaten redovisas i form av namngivna horisontella kategorier, vilket innebär att kategorierna är jämbördiga i förhållande till varandra.

Med kvalitativ metod finns det risk för giltighetsproblem, det vill säga att alla upplevelser inte täcks in i redovisningen av materialet. Här finns också risk för trovärdigheten. Trovärdigheten för en kvalitativ studie handlar om att beskriva ett fenomen så att de som upplevt fenomenet omedelbart känner igen sig i det beskrivna materialet. För att minimera risken för missförstånd har familjerna fått ta del av materialet.

Bilaga 2

Insatser för barn med funktionshinder

Samhällets ansvar för föräldrar till barn med funktionshinder och ansvar för barn med funktionshinder är uppdelat mellan stat, kommun och landsting. Nedan presenteras de insatser som är föremål för diskussion i rapporten. Insatsen vårdbidrag är riktad till barnets vårdnadshavare, assistansersättning till barnet och insatserna i lagen om stöd och service också den till barnet.

Socialförsäkringens stödformer

33 882 barn till och med 15 år hade någon eller några av socialförsäkringsförmånerna vårdbidrag, assistansersättning eller bilstöd december 2001.

Vårdbidrag

Vårdbidraget är avsett att vara ett ekonomiskt stöd som underlättar för föräldrar med funktionshindrade eller sjuka barn att kunna ge barnet tillsyn, vård och stöd i olika former som krävs för att barnet ska kunna utvecklas på bästa sätt. För att vara berättigad till vårdbidrag krävs att barnet behöver särskild tillsyn och vård i minst sex månader eller att merkostnader uppkommer på grund av barnets funktionshinder.

Vårdbidraget kan ges till föräldrar för vård i hemmet av ett sjukt, utvecklingsstört eller annat funktionshindrat barn. Det betalas ut vårdbidrag för drygt 31 000 barn per år. Vårdbidrag är vanligast hos barn över 9 år och flest barn med vårdbidrag finns i åldrarna 10–11 år.

Vårdbidraget kan betalas ut som hel, tre fjärdedels, halv eller en fjärdedels förmån. Ett helt vårdbidrag uppgår till 250 procent av prisbasbeloppet (37 000 kr) per år. Vårdbidrag är en skattepliktig inkomst och ger pensionsrätt. Bidraget är en skattefinansierad försäkringsförmån. Vårdbidrag som utges med beaktande av enbart merkostnader får bestämmas till antingen 62,5 procent eller 36 procent av basbeloppet. Fastställda merkostnadsersättningar är skattefria och är inte pensionsgrundande.

Assistansersättning

Av alla som får assistansersättning är närmare 1 600 barn. 90 procent av barnen, ca 1 400 är under 15 år. Assistansersättning lämnas till gravt funktionshindrade personer som behöver personlig assistans för sin dagliga livsföring. För barn är ett grundläggande krav för att få assistansersättning att den funktionshindrade bedöms tillhöra personkretsen. Det finns ingen nedre åldersgräns för ersättning. Assistansersättningen lämnas med ett schablonbelopp per timme. För 2002 är detta belopp 191 SEK. Om det finns särskilda skäl kan den ersättningsberättigade, efter ansökan, beviljas ett högre timbelopp dock högst 214 kr (år 2002). Assistansersättningen betalas inte ut för den tid då den ersättningsberättigade vårdas på sjukhus eller vistas i barnomsorg, skola eller daglig verksamhet, om det inte finns särskilda skäl.

Bilstöd

Bilstöd lämnas till handikappade och till föräldrar till handikappade barn för att anskaffa eller anpassa motorfordon.. Bidrag ges till förälder med funktionshindrat barn, där minst en förälder sammanbor med barnet och har behov av ett fordon för förflyttning tillsammans med barnet. Drygt 2 600 barn till och med 15 år hade bilstöd december 2001.

Grundbidrag lämnas med högst 60 000 kronor Vid anskaffning av motorcykel eller moped lämnas grundbidrag med högst 12 000 respektive 3 000 kronor. Anskaffningsbidraget är inkomstprövat och lämnas med högst 40 000 kronor. Anskaffningsbidraget upphör helt om årsinkomsten är 160 000 kronor eller mer. Anpassningsbidrag lämnas med det belopp som motsvarar kostnaden för ändringar av fordonet.

Kommunen och landstingets ansvar

Kommunernas skyldigheter gentemot personer med funktionshinder regleras i socialtjänstlagen (SoL), hälso- och sjukvårdslagen (HSL) och lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS). LSS är en rättighetslagstiftning, vilket ger den enskilde rätt till särskilt stöd och särskild service. Kommunen har ansvar för samtliga insatser inom LSS utom rådgivning och annat personligt stöd, vilket landstinget ansvarar för.

Socialtjänstlagen inbegriper det ansvar socialtjänsten har för att göra sig förtrogen med levnadsförhållandena i kommunen för människor med funktionshinder samt i sin uppsökande verksamhet upplysa om verksamheten på dessa områden. I HSL regleras ansvaret för rehabilitering hjälpmedel samt habiliteringsinsatser, vilket är kommunens samt landstingens ansvar.

Ett grundläggande krav att få LSS som barn är att barnet tillhör personkretsen. Målet med LSS är att den enskilde, i det här fallet barn, ska kunna leva som andra. Kommunens uppgifter är bland annat biträde av assistans eller ekonomiskt stöd till den del behovet inte täcks av beviljade assistanstimmar, ledsagarservice, biträde av kontaktperson, avlösarservice i hemmet, kortidsvistelse utanför det egna hemmet, korttidstillsyn för skolungdom i anslutning till skoldag samt under lov samt boende i familjehem. Landstingens ansvar är bland annat rådgivning och annat personligt stöd som ställer krav på särskild kunskap om problem och livsbetingelser för människor med stora och varaktiga funktionshinder.

Eftersom lagstiftningen ger landstingen och kommunerna frihet att organisera sina egna verksamheter ser det mycket olika ut beträffande vem som får vad och varifrån insatserna ges (Socialstyrelsen,1997).

Kommunen har även ansvaret för elevers skolsituation. Det betyder att kommunen bland annat ansvarar för skolskjuts om elever har funktionshinder som gör att de inte kan ta sig till skolan på egen hand (Skollagen 1985:1100). Kommunen ansvarar även för att barn med behov av särskilt stöd i skolan får rätt till det.

Referenser

Barnombudsmannen, 2002. Rapport till regeringen. Många syns inte men finns ändå.

Barnrapporten, 1998. Kunskapsbaserat folkhälsoarbete för barn och ungdom i Stockholms län. Centrum för barn och ungdomshälsa, Samhällsmedicin, Stockholms läns landsting.

Prop. 1985/86:80, Ny förvaltningslag, Nordström.

Regeringskansliet, 2000. Konventionen om barnets rättigheter.

RFV Analyserar 2002:1 Frihet och beroende. Personer med funktionshinder beskriver samhällets stödsystem.

Sjöberg, Red. 2002. Arbetsliv och funktionshinder. Studentlitteratur, Lund.

Skolverket, 1999. Skolpolitiker, eldsjälar och andra aktörer Hur styr kommunerna skolan?

Socialstyrelsen, 1997. Barn och ungdomar med funktionshinder. En kartläggning av habiliteringsinsatser enligt HSL och Råd och stöd enligt LSS. 18:813 1997.

Socialstyrelsen, 2002. Icke verkställda beslut och/eller domar.

SOU 2001:56, Funktionshinder och välfärd. Kommittén för välfärdsbokslut, 2001.

Utbildningsdepartementet, 1985. Skollagen (1985:1100) 1 kap. Allmänna föreskrifter 2 §.